

שיעור ב

מקרא מגילה לבני הכפרים ביום הכניסה ובליל יום הכניסה

(מגילה ב ע"א)

א. מי קורא והיכן קוראים בימי הכניסה
ב. קריאה בליל יום הכניסה
סיכום

א. מי קורא והיכן קוראים בימי הכניסה

במשנה (ב ע"א) נאמר שבני הכפרים מקדימים וקוראים מגילה בימי הכניסה – שני וחמישי, בין התאריכים י"א–י"ג באדר.¹ בגמרא (שם) נאמר:

חכמים הקילו על הכפרים להיות מקדימין ליום הכניסה כדי שיספקו מים ומזון לאחיהם שבכרכים.

רש"י (ד"ה כדי) הסביר שחכמים הקלו עליהם כדי שבני הכפרים "יהיו פנויין ביום פורים להספיק צורכי סעודת פורים לבני העיירות". בגמרא (ד ע"ב; יט ע"א) נאמר: "לא תימא כדי שיספקו מים ומזון, אלא אימא: מפני שמספקים מים ומזון לאחיהם שבכרכין". רש"י (ד"ה אלא אימא) הסביר שחכמים נתנו להם שכר מפני שהם מספקים מים ומזון לאחיהם שבכרכים. החכמים המדוברים הם אנשי כנסת הגדולה שלמדו מפסוקים במגילה שניתן לאפשר ימים נוספים לקרוא בהם מגילה.

ראשונים דנו בשאלה מי קורא לבני הכפרים והיכן הם קוראים. להלן נציין שלוש דעות בראשונים, אם כי יש ראשונים נוספים שדנו בדבר, והסכימו עם אחת הדעות.

רש"י (ד"ה אלא שהכפרים) הסביר שימי שני וחמישי הם ימים שבני הכפרים "מתכנסין לעיירות למשפט, לפי שבתי דינין יושבין בעיירות בשני ובחמישי כתקנת עזרא (בבא קמא פב, א). והכפרים אינן בקיאיין לקרות, וצריכין שיקראנה להם אחד מבני העיר. ולא הטריחום חכמים להתאחר ולבא

¹ הרב שמואל בורנשטיין (שם משמואל, פרשת תצוה וזכור תר"פ) הסביר בשם "כ"ק הרבי ר' יצחק זצלה"ה מווארקא שי"א י"ב י"ג באדר שלשה ימים אלו הם דוגמת שלשה ימי הגבלה למתן תורה, כן לפורים ד'הדור קבלוה בימי אחשוורוש' (שבת פח ע"א), עכ"ד. והנה ענין שלשה ימי הגבלה, הגיד כ"ק אבי אדומ"ר זצלה"ה היות משה אמר לפרעה 'דרך שלשת ימים נלך במדבר' (שמות ח, כג), והיינו שצריכין להכנה שלשה ימים במדבר מקום בלתי טרדות, לנקות את עצמם משלשה דברים: קנאה תאוה וכבוד שהם בגוף ונפש ושכל, ורק אז נוכל לגשת לעבוד את ה'... וזהו הענין שאמר משה רבנו עליו השלום שנצרך להכנה שלשה ימים כנ"ל נתקיים בשלשה ימי הגבלה". הרב יהודה שביב ("זמני הפורים", בציר אביעזר, עמ' 348) הציע ששלושת הזמנים למקרא מגילה: י"א–י"ג באדר, י"ד באדר, ט"ו באדר, מרמזים לשלושה מצבים של המשכן ובית המקדש: י"א–י"ג באדר זהו זמנם של בני הכפרים, כל שנה בתאריך אחר. כמו המשכן במדבר הנודד עם בני ישראל ממקום למקום. משכן שאין בו לא מן המנוחה ולא מן הנחלה; י"ד באדר – מקום קבוע כמו משכן שילה, זמן של מנוחה, "מנוחה – זו שילה" (י ע"א), ויש להוסיף (ע"פ שם משמואל, שושן פורים תרע"א) ששילה הייתה מוקפת חומה, אך היה ניתן לאכול קדשים בכל הרואה, למי שראה את המשכן ממקום שהיה גבוה יותר מן החומה (שם ט ע"ב); ט"ו באדר זהו שלב הנחלה, "נחלה זו ירושלים" (שם י ע"א) – זמנן של ערים מוקפות חומה.

ביום ארבעה עשר, ופעמים שיום הכניסה בשלשה עשר [ופעמים שהוא בשנים עשר] ופעמים שהוא באחד עשר.

על פי רש"י בני הכפרים היו באים בימי שני וחמישי לעיר או לכרך, בימים שבית הדין פועל בהם, ואחד מבני העיר או הכרך היה קורא להם מגילה, כי בני הכפרים אינם יודעים לקרוא. הרב דוד בן לוי (ספר המכתם, ב ע"א) הקשה על פירוש רש"י:

ואם תאמר תינח לקריאת עצמם, אבל על קריאת הנשים והטף היאך היו עושין? ויש לומר שהיו מביאין מן העיירות אדם עמהם שיקרא אותם לפניהם. כך תירץ רבנו שלמה יצחקי.

ברש"י שלפנינו לא כתוב דבר על קריאת הנשים והטף, אך ייתכן שכוונת המכתם לומר שכך יש לומר על פי פירוש רש"י.

תוספות (יבמות יד ע"א ד"ה כי) הקשו שאם בני הכפרים מקדימים וקוראים ביום הכניסה ובני העיר קוראים ב"ד באדר, הם עוברים על איסור "לא תגודדו" (דברים יד, א) – "לא תעשו אגודות אגודות" (יבמות שם). תשובת התוספות:

ואומר הרב רבי חיים הכהן דבני כפרים היו קורין בעירם, כדמוכח בירושלמי (ב, ג). והשתא הו' שתי בתי דינים בב' עיירות דבכי האי גוונא לא שייך לא תגודדו... והא דקרי ליה יום הכניסה לפי שבעירם היו מתאספים לבא לבית הכנסת בשני ובחמישי לקרות התורה. וכן נראה דאמר בירושלמי (שם) "דבן עיר אין מוציא בן כרך דכל שאין מחויב בדבר אין מוציא אחרים ידי חובתם", וכיון שבני הכפרים היו בקיאים לקרות, ודאי היו קורין בעירם.

ואולם, בירושלמי (שם) לא נאמר במפורש שבני הכפרים היו קוראים בעירם. מה שנאמר הוא שבן עיר אינו יכול להוציא בן כרך ולהפך:

בן עיר מהו שיוציא בן כרך ידי חובתו? ייבא כהדא כל שאינו חייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתו. בן כרך מהו שיוציא את בן עיר ידי חובתו? וייבא כהדא כל שאינו חייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתו.

לדברי הרב רבי חיים הכהן בימי שני וחמישי היו מתכנסים בבית הכנסת לקרוא בתורה. על פי דבריו, ההנחה היא שלבני הכפרים יש ספר תורה, הם יודעים לקרוא בתורה, ויודעים גם לקרוא מגילה. זאת בשונה מדברי רש"י, שכתב שבני הכפרים לא ידעו לקרוא מגילה, ועל כן משהו מבני העיר היה קורא להם.

הרשב"א (ב ע"א) הסביר שלפי רש"י אין לדמות את האמור בירושלמי למקרה שבן כרך או עיר קורא לבני הכפרים ביום הכניסה:

דקל הוא שהקלו להן לבני הכפרים שאם רצו להקדים יקדימו ואם לא רצו להקדים יקראו ב"ד, וכן אין להן זמן קבוע דפעמים ב"א פעמים ב"ב פעמים ב"ג פעמים ב"ד, והלכך הכל יודעין שאינה אלא הקדמה לקולא. אבל בני עיירות שאין קורים לעולם אלא ב"ד ובני כרכים בט"ו, ובני עיירות שקראו בט"ו ובני כרכין שקראו ב"ד לא יצאו, דזמנו של זה לא זהו זמנו של זה הא הוא דקשיא ליה.

לפי הרשב"א, מה שנאמר בירושלמי נוגע לבן עיר שקורא ב"ד באדר ולבן כרך שקורא בט"ו באדר. זמנו של זה אינו זמנו של זה. אך קריאה בימי הכניסה היא קולא מיוחדת שנאמרה לבני הכפרים, ולכן כל אחד יכול לקרוא בפניהם.²

נראה שגם הרמב"ם (הל' מגילה א, ו) פירש את משנתנו כדברי הרב רבי חיים הכהן:

בני הכפרים שאינם מתקבצים בבתי כנסיות אלא בשני ובחמישי תקנו להם שיהיו מקדימין וקוראים ביום הכניסה. כיצד? אם חל יום ארבעה עשר להיות בשני או בחמישי קוראין בו ביום, ואם חל להיות ביום אחר חוץ משני וחמישי מקדימין וקוראין בשני או בחמישי הסמוך לארבעה עשר.

הרב אברהם די בוטון (לחם משנה שם) כתב שכוונת הרמב"ם היא שבני הכפרים היו מתכנסים בבית הכנסת בכפר שלהם:

וכן מורה לשון רבינו ז"ל שכתב "שאינן מתקבצים בבתי כנסיות..." משמע שהוא בבתי כנסיות שלהם. וכן מורה הלשון שכתב לקמן (שם ח [בדפוסים הישנים]): "כפר שמקדימין וקורין..." וכן "בזמן שאין נכנסין בו". ואם הוא מפרש שבאים לעיר לקרות, לא היה לו לומר אלא "בזמן שאין נכנסין לעיר", מאי "בו"? אלא הכונה היא שבו בכפר עצמו היו מתכנסין בבית הכנסת, ולהכי אמר דאם אין נכנסים בכפר בשני ובחמישי להתאסף שם, אין קורין אותה אלא ב"ד.

הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, הל' מגילה א, ו-ז [עמ' תיח]) דייק מדברי הרמב"ם (שם ח) לפי הנוסח המתוקן: "כפר שאין נכנסין בו בשני וחמישי", וכתב על כך: "שפתיו ברור מללו שנכנסין בכפר", וכשיטת הרב רבי חיים הכהן שבתוספות ביבמות.³

הרא"ה קוק (טוב רואי, מגילה עמ' קכג-קכד) הסביר שלשיטת הרמב"ם ימי הכניסה נועדו להתכנסות ולקריאה בתורה, ועל כן הרמב"ם הסביר שהם התכנסו בכפרים שלהם. אולם כפרים שלא היה להם ספר תורה או שאף לא היה בתי כנסת בכפר שלהם, להם "תקנו קביעות בתי דינים בשני ובחמישי כדי להקל על אותם הכפרים שאין להם ספר תורה ובית כנסת אצלם, אבל אין הכי נמי שגם כפרים שיש להם ספר תורה ובית כנסת אין נכנסים בהם כי אם בשני וחמישי ולא בכל יום מפני טרדת עבודת השדה המוטלת עליהם". לפי, גם כפר שיש לו ספר תורה ויכולים להתכנס בכפר שלהם ב"ד באדר, "מכל מקום הקילו עליהם שיהיו קורין ביום הכניסה הרגיל אצלם בכל שבוע ושבו, כדי שלא יתבטלו ממלאכתם".

הרא"ש (תוספות הרא"ש, יבמות יג ע"ב; רא"ש, יבמות א, ט) כתב הסבר ממצע בין רש"י לבין הרב רבי חיים כהן:

דהו כשתי בתי דינים בעיר אחת, שבני הכרכים לא היו קורים לבני הכפרים, אלא בני הכפרים היו קורין לעצמן בכרכים, דאמרין בירושלמי (שם) "דבן עיר אינו מוציא בן כרך דכל שאינו

² דברים דומים כתב הריטב"א (ב ע"א) וסיים: "וזה טעם נכון וברור, ומפי הרשב"א נר"ו למדתיו". בהסבר דבריהם ראה עוד: הרב יעקב משה חרל"פ ("קריאת המגילה לבני הכפרים", בתוך: בשמן רענון, ב, עמ' רמח-רסד, אותיות יג-יז); מו"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא ("קריאת מגילה בכפרים", שעורי מן הגר"א שפירא, יבמות, עמ' קעו-קפט; "בענין קריאת המגילה לבני הכפרים", ימי הפורים, עמ' 141-150); הרב חיים פנחס שיינברג (משמרת החיים, עמ' תקלט-תקמ).

³ הרמב"ם (פירוש המשנה, א, א) כתב: "ויום הכניסה הוא יום שני ויום חמישי, לפי שאנשי הכפרים מתקבצין בהם לשמוע ספר תורה". "בהם" – בימים הללו. בפירוש המשנה לא כתב הרמב"ם היכן היו מתקבצים.

מחוייב בדבר אינו מוציא את אחרים ידי חובתן". ומה שלא היו קורין בכפר שלהם, לפי שלא היו מתקבצים יחד אלא בעיירות.

לדבריו, בני הכפרים היו באים לכרך, ומישהו מהם היה קורא להם. הם לא היו קוראים בכפר, כי הם היו מתקבצים רק בכרכים.

הרב נתנאל וייל (קרנן נתנאל, יבמות שם אות ו) ציין שרש"י פירש שבני הכפרים אינם יודעים לקרוא, ואילו הרא"ש כתב שהם יודעים לקרוא. ההבדל ביניהם נראה כמחלוקת במציאות, אך נראה שאין הכרח להסביר כך. אפשר להניח שאם בכפר מסוים היה מי שיודע לקרוא ויכלו להתאסף שם לשמוע אותו ביום הכניסה, זה מה שהם עשו. אך אם לא היה בכפר מי שיודע לקרוא, הם התכנסו בעיר או בכרך ביום הכניסה, ואחד מבני העיר או הכרך קרא להם.⁴ גם בנוגע לשאלה אם היה לבני הכפרים בית כנסת וספר תורה או לא, לפי מספר ראשונים (ר"ח, תוספות רי"ד ור"ן – ב ע"א) בני הכפרים באו לעיר ביום הכניסה כי לא היה להם בית כנסת וספר תורה, ואילו לפי רבנו חיים כהן והרמב"ם היה בית כנסת וספר תורה בכפרים. גם כאן נראה שיש מחלוקת במציאות, אך נראה שאין הכרח להסביר כך. היו כפרים שהיה להם בית כנסת וספר תורה, והיו שלא היה להם, והם התנהלו בהתאם ליכולת שהייתה להם. אם היה בית כנסת בכפר – הם התכנסו בכפר, ואם לא היה – הם הלכו לעיר או לכרך הסמוך.⁵

⁴ ראשונים נוספים (ב ע"א – רשב"א, ריטב"א, ר"ן; ר"ן, א ע"ב מדפי הר"ף, ועוד) וכן מספר אחרונים בסוגייתנו עסקו בביאור דברי רש"י, רבנו חיים כהן והרא"ש, וצינו אותם כמייצגי השיטות השונות.

⁵ בתוספתא (ראש השנה ב, ה) מתואר המצב הבא: "רועה שהרביץ את צאנו אחורי בית הכנסת... ושמע קול שופר או קול מגילה, אם כיון לבו יצא, ואם לאו לא יצא". לא נאמר אם בית הכנסת נמצא בעיר או בכפר, וכן לא נאמר אם קראו את המגילה ביום הכניסה, או בפורים עצמו, אך הדבר מלמד על המאמץ הנדרש בקיום המצווה.

להלן סיכום הדעות:

מקום הקריאה	מי הקורא	
רש"י, ר"ן	בעיר או בכרך	אחד מבני העיר או הכרך
רבנו חיים כהן, רמב"ם	בכפר	אחד מבני הכפר
רא"ש	בעיר או בכרך	אחד מבני הכפר

כאמור לעיל, מספר ראשונים כתבו שבני הכפרים היו באים לעיר או לכרך כדי להתפלל בציבור וכדי לשמוע קריאת התורה.⁶ הקריאה בתורה בשני וחמישי ובשבת במנחה נזכרה גם במשנה (כא ע"א). בגמרא (בבא קמא פב ע"א) נאמר שתקנה זו כבר תוקנה בזמן היות עם ישראל במדבר "כדי שלא ילינו שלושת ימים בלא תורה". התקנה במדבר הייתה שאדם אחד יקרא שלושה פסוקים, או ששלושה אנשים יקראו כל אחד שלושה פסוקים. עזרא תיקן ששלושה אנשים יקראו עשרה פסוקים. אך בירושלמי (ד, א) נאמר: "עזרא התקין לישראל שיהו קורין בתורה בשני ובחמישי ובשבת במנחה". בגמרא (בבא קמא שם) נאמר עוד שעזרא תיקן ש"דנין בשני ובחמישי – דשכיחי, דאתו למקרא בסיפרא". בני הכפרים באים לשמוע קריאה בתורה, ולכן נקבע שגם בתי הדין ישבו בימים אלו.⁷ יוצא אפוא ששתי התקנות הללו – לקרוא בתורה בשני וחמישי וישיבת בית הדין בימים אלו – הן תקנות שעזרא תיקן.⁸ עזרא עלה לארץ לאחר שנבנה בית המקדש השני (עזרא ז, א–ט) ולאחר נס פורים. התקנה לבני הכפרים לקרוא מגילה בשני וחמישי נתקנה בעקבות נס פורים. על כך נאמר בירושלמי (א, א):

רבי יוסטא בי רבי שונם בעא קומי רבי מנא: ולא עזרא תיקן שיהו קורין בתורה בשני ובחמישי ובשבת במנחה, ומרדכי ואסתר מתקינים על מה שעזרא עתיד להתקין? אמר ליה: מי שסידר את המשנה סמכה למקרא "משפחה ומשפחה ומדינה ומדינה ועיר ועיר" (אסתר ט, כח).

השאלה היא, איך ייתכן שמרדכי ואסתר קבעו את ימי הכניסה עוד לפני שנקבע שבימים שני וחמישי קוראים בתורה ושבתי הדין מתכנסים? תשובת הגמרא היא שמפסוק זה למדו חכמים על זמנים נוספים שאפשר לקרוא בהם מגילה, ובדורות מאוחרים יותר תיקנו שבני הכפרים יקראו מגילה בימים שני וחמישי שלפני פורים, והדבר אפשרי בתאריכים י"א–י"ג באדר.

⁶ כך כתבו ראשונים נוספים (ב ע"א – רבנו חננאל, תוספות ר"ד, ר"ן ועוד).

⁷ הצירוף של מושב בית הדין עם מקרא מגילה בימי שני וחמישי נזכר בתוספתא (תענית ב, ה): "יום שני וחמישי הוחדו לתענית צבור, ובהן בתי דינים יושבין בעיירות, ובהן נכנסין לבתי כנסיות וקורין, ובהן מקדימין למקרא מגילה". בעקבות תקנת עזרא קבעו חכמים (כתובות ב ע"א) במשנה: "בתולה נשאת ליום הרביעי, ואלמנה ליום החמישי; שפעמים בשבת בתי דינים יושבין בעיירות, ביום השני וביום החמישי, שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין". בתוספתא (כתובות א, א) נזכר גם כן שיש לשאת בתולה ביום רביעי מאותו הנימוק, אך נוסף שם: "מן הסכנה ואילך התקינו שיהא נושא בשלישי ולא מיחו בידם חכמים. רצה לישא בשני אין שומעין לו, אם מחמת אונס הרי זה מותר". בגמרא (כתובות ג ע"ב; ירושלמי כתובות א, א) מפורט מה הייתה אותה סכנה. עוד נזכר (כתובות ג ע"א; ירושלמי שם) ש"במקום שבתי דינים יושבין בכל יום, תינשא בכל יום". משמע אם כן שבזמן מסוים לא הייתה משמעות לכך שבית הדין יושב בימים שני וחמישי, כי הם ישבו בכל יום.

⁸ ראה בהרחבה בספרי: "קריאה בתורה – תקנות משה רבנו ועזרא", באר יהודה – בבא קמא, עמ' 337–350.

ב. קריאה בליל יום הכניסה

למחלוקת הראשונים בנוגע למקום שבני הכפרים היו קוראים בו בימי הכניסה ומי היה הקורא, יש השלכה גם בנוגע לשאלה אם בני הכפרים היו קוראים מגילה בליל הכניסה. כאמור לעיל, רש"י (ב ע"א ד"ה אלא שהכפרים) כתב שבני הכפרים היו באים בימי הכניסה לעיר או לכרך, כי בית הדין היה יושב בימים שני וחמישי. הרב דוד בן לוי (ספר המכתם, ב ע"א) שאל על דברי רש"י:

ואכתי קשיא תקנתם על קריאת היום, אבל על קריאת הלילה מה תקנו, דהא אמרינן לקמן [ד ע"א] שצריך לקרותה בלילה ולשנותה ביום? וי"ל שאותו בן אדם שהיו מביאין עמה לקרותה לנשים היה קוראה להן באותה הלילה שאחר היום. שאף אנו היה ראוי שנעשה כן לפי סדר הכתוב דכתיב "אלהי אקרא יומם ולא תענה ולילה ולא דומיה ל" (תהילים כב, ג), אלא משום שאין אנו רשאים לעבור משום דכתיב "ולא יעבור" (אסתר ט, כז). אבל הן שהזמן בא לפניהן, רשאים לעשות כן וליכא משום "ולא יעבור".⁹

לקרוא את הקריאה של ליל יום הכניסה בלילה שאחרי היום זהו חידוש גדול. לא זו אף זו, אם י"ד באדר חל ביום שלישי או שישי, אזי אותו בן עיר היה מגיע לכפר ביום שני או חמישי, י"ג באדר, קורא בבוקר את הקריאה של יום הכניסה, ובערב ליל י"ד באדר היה קורא את הקריאה שהיה צריך לקרוא ערב קודם. היה פשוט יותר לומר שהיה בא משהו מבני העיר וקורא להם בליל יום הכניסה ובבוקר יום הכניסה.

רבנו ניסים (ר"ן, מגילה א ע"א בדפי הר"ף) פירש גם כן כמו רש"י, שבני הכפרים היו באים לעיר ביום הכניסה בימים שממילא הם היו באים, אך לפיו מטרת בואם הייתה לשמוע קריאה בתורה. בנוגע למקרא מגילה בליל יום הכניסה כתב:

ומגילה דליליא, אפשר דלא קרו לה בני כפרים. דמגילה דיום עיקר... וכשם שהקלו על בני כפרים להקדים, כן הקלו עליהם שלא לקרות אלא מגילה של יום. או אפשר שקורין אותה בלילה ביחיד, ולמחר קורין אותה בעיירות בעשרה.

הר"ן כתב שתי תשובות לשאלתו. תשובה אחת: בני הכפרים לא קראו כלל בליל יום הכניסה.¹⁰

⁹ דברי ספר המכתם הובאו בדברי הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, ב ע"א). בספר המכתם (מהד' אהבת שלום, תשע"ז), מצוין בהע' 18 דברים שכתב הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, האדר"ת, בספרו סדרי מועדות, א (עדיין בכת"י), שדברי ספר המכתם הללו הם "דבר חדש".

¹⁰ ראשונים נוספים כתבו שבני הכפרים לא קראו בלילה: הרב אליעזר בן נתן, הראב"ן (ספר המנהיג, הל' מגילה אות יז); הרב יצחק אור זרוע (ספר אור זרוע, ב, הל' מגילה סי' שסט) ועוד. הרא"ש (א, ו) הוכיח מהקריאה לבני הכפרים שעיקר הקריאה הוא ביום, אך לא כתב מה הם היו עושים בליל יום הכניסה. גם הגר"א (ביאור הגר"א אורח חיים סי' תרצב, א) כתב: "וכן בני כפרים, לא היו קורין אלא ביום", וציין אחר כך את דברי התוספתא (ב, ב): "קראה בלילה לא יצא ידי חובתו". ייתכן שבני הכפרים לא קראו בלילה, לא מפני שהקלו עליהם, אלא מפני שבזמן שנתקנה תקנה זו, שבני הכפרים יקדימו לימי הכניסה, עדיין לא היו קוראים מגילה בלילה. ראה בשיעור ז: קריאת המגילה וברכותיה בלילה וביום, ובהע' 1 שם. הרב אברהם די בוטון (לחם משנה, הל' מגילה א, ג) כתב: "לא אשכחן במשנה דקאמרה דחייב אדם לשנות את המגילה בלילה, אלא רבי יהושע בן לוי אמרה". גם הרב שלמה הכהן (שו"ת בנין שלמה, אורח חיים א, סי' נח) כתב שהתקנה לקרוא מגילה בלילה "לא נתקנה בזמן המשנה כלל". התקנה לקרוא בימי הכניסה בטלה כנראה כבר בימי תנאים, וממילא יוצא שהתקנה שבני הכפרים יקדימו היא רק לקריאת היום והם לא קראו בלילה. אומנם הרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר א, אורח חיים סי' מג) כתב על דברי הרב שלמה כהן: "ולא נהירא, ואנו אין לנו אלא דברי הראשונים, דס"ל דאף בזמן המשנה היו קוראים בלילה". הוא ציין מספר ראשונים שכתבו כך, כמו רש"י ותוספות (יט ע"א ד"ה בן כפר); ריטב"א (ד ע"א); ר"ן (ב ע"א), ועוד.

תשובה שנייה: בני הכפרים קראו בליל הכניסה במקומם ביחיד. אלא שאם כך, הרי שהם יכולים לקרוא במקומם ביחיד בליל י"ד באדר? אכן כך פירש הריטב"א (ד"ע"א):

כפרים המקדימין ליום הכניסה בלילה במקומן היו קורין אותה, דהא לא מפטרי מקריאה זו דחובה היא ובמקומן לא היה להם עשרה, ואף בלילה לא מכנפי להאי. וקרוב בעיני לומר דכפרים או עיירות המקדימין ליום הכניסה, קריאת היום הוא שמקדים כדי לקרותה בציבור, אבל קריאתה בלילה בזמנה, קורין אותה כל אחד במקומו כפי מה שיודע או הולך אצל חבירו.

הרב דוד בן לוי (ספר המכתם, מגילה ב ע"א) כתב כמו רבנו חיים כהן והרמב"ם, שבני הכפרים היו קוראים בכפרם, והתייחס גם לקריאה בליל יום הכניסה:

לפי מה שביאר הרב ר' משה ז"ל לא קשיא מידי. שהוא כתב שבני הכפרים בקיין לקרות, אלא שלא היו מתכנסין לבית הכנסת אלא בשני ובחמשי שהיו צריכין לקרות בתורה לפי שאין קורין בתורה פחות מעשרה. אך בשאר ימי השבוע היו מתפללין ביחידות ויוצאין למלאכתם. ולפי שהיו עניים וצריכין להשתכר בכל יום הקלו עליהן שיקראו ביום הכניסה כולן שהיו מכונסין לקרות בתורה, כדי שלא יצטרכו להתבטל יום אחר. ולפי זה לא קשיא מקריאת הלילה, שהרי היו בקיין לקרותה והיו קורין אותה בלילה ביחד כשבאו ממלאכתם [ליל י"ד באדר], וכן בבקר [יום י"ד באדר] טרם צאתם.

נראה ש"הרב ר' משה ז"ל" שספר המכתם התכוון אליו הוא הרמב"ם, שכאמור הסביר שבני הכפרים היו מתכנסים בכפריהם בימי הכניסה, אם כי הרמב"ם לא כתב דבר בנוגע לקריאה בליל יום הכניסה. אפשרות נוספת היא שספר המכתם התכוון לדברי רבי משה בר' יוסף הכהן, שאותו הזכיר הרב יהודה בר ברכיה (שיטת ריב"ב, א ע"א מדפי הר"ף) ושכתב גם הוא "שקדימת הכפרים, בכפר עצמו היה".¹¹

הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, ב ע"א) ציין את הדעות השונות בנוגע לשאלה היכן בני הכפרים היו קוראים ומי היה קורא להם, ובדבריו הוא התייחס גם לשאלה אם בני הכפרים קראו בליל יום הכניסה:

אם בעיירות הם קורין תינח ביום שהם נכנסין, בלילה שעברה מיהא מי קרא להם? שהרי על כרחך מפני שאינן בקיין אתה אומר כן. [א] ושמא תאמר שמבערב היו נכנסין ושאלו בכל השנה דרכם בכך כדי להיות שם שחרית לקריאת התורה או לדין שהרי בית דין לא היו יושבין אלא עד חצי היום, עדיין יש לומר נשים וזקנים מה תהא עליהם? [ב] ודוחקים עצמם לפרש שהיו שולחים להם בקי מבערב וקורא להם במקומם לילה ויום. ושמא תאמר אם כן ישלחו אותו ערב י"ד הואיל ויש להם להתבטל ממלאכתם ביום הכניסה נוח להם שלא יהיו צריכין להתבטל פעם אחרת?

המאירי לא קיבל את ההנחה שבני הכפרים אינם בקיאים, ובדבריו הוא שלל שתי אפשרויות להסביר באיזה אופן בני הכפרים שמעו מגילה בליל יום הכניסה:

[א] בני הכפרים כבר היו מגיעים לעיר בערב יום הכניסה. הדחייה: אם כך כיצד הנשים או הזקנים יצאו ידי חובה? אפשר להוסיף עוד שלדעת רש"י והרא"ש, שהקריאה ביום הייתה בעיר, האם גם זקנים ונשים מיושבי הכפרים באו בכל שנה ביום הכניסה כדי לשמוע מגילה?

¹¹ הרב משה בן יוסף בן מרון לוי מנרבונה היה מגדולי חכמי פרובנס. תלמידו הרב זרחיה הלוי כתב עליו (המאור הקטן, חולין כא ע"א מדפי הר"ף): "זו דעת הר' משה בר' יוסף ז"ל והוא הרב המובהק שלנו ועליו היינו סומכין".

[ב] בני העיר שלחו משהו מטעמם שיקרא להם במקומם בלילה וביום. הדחייה: אם כך, שבני העיר ישלחו להם משהו מטעמם שיקרא להם ב"ד באדר בלילה וביום. המאירי עצמו פירש את המשנה כדברי רבנו חיים כהן וספר המכתם, אם כי לא כתב במפורש מה עשו בני הכפרים בנוגע לקריאה של ליל יום הכניסה.¹² הרא"ה קוק (מצוות ראיה, אורח חיים סי' תרפח, ו [עמ' צה]; טוב רואי, מגילה, עמ' קנט-קס) כתב:

ותוספות פירשו בשם רבנו חיים כהן שבעירם היו מתכנסים וקורין, וע"פ דברי הר"ח היה ניחא שגם בלילה הם קורין. דאם היו נתכנסין בעיירות, נדחק הר"ן [מגילה א ע"א בדפי הר"ף] בקריאת הלילה.

כאמור לעיל רבנו חיים כהן לא כתב זאת במפורש, וייתכן שגם לפיו הקלו על בני הכפרים ואין הם צריכים לקרוא בלילה. הראשונים דנו בשאלה היכן מקום התכנסותם של בני הכפרים בבוקר יום הכניסה – בכפרים שלהם או בעיר. אין חובה להסביר שהם התכנסו גם בערב, וכדברי ספר המכתם. בנוגע לדברי הר"ן, כאמור הר"ן כתב שבני הכפרים באו בבוקר יום הכניסה לעיר, ועל כן פטרו אותם מלקרוא בליל יום הכניסה או שהם קראו ביחיד. הרא"ה קוק המשיך וכתב עוד בעניין זה:

אמנם על פי דברי הגהות מנהגים [הרב יצחק אייזיק טירנא]¹³ שהובא במגן אברהם סי' תרפז [הקדמה לסימן], דמשמע דשאר כל אדם שלא קרא עד קודם הנץ עדיין חשוב זמן קריאה של לילה, יש לומר אולי היו באים בני הכפרים קודם הנץ והיו יוצאים בשל לילה.¹⁴

יש להעיר שהמגן אברהם (שם) לא הסכים לזה, ולפיו מזמן עלות השחר זה יום, ואין קוראים עוד קריאה של לילה. כמו כן, לא נזכר בשום מקום שבני הכפרים היו מקדימים לבוא לפני הנץ החמה. גם הר"ן לא כתב את האפשרות הזאת. בהמשך כתב הרא"ה קוק שלפי הר"ן בני הכפרים פטורים מקריאת הלילה, כי ביום הכניסה אין באמת חובה לקרוא מגילה:

וזה יש לומר בפשיטות כיון דעיקר החיוב הוא של יום, אין חיוב הלילה בא כי אם למי שיש עליו חיוב היום, דלילה הוא טפילה ליום... אם כן הפטור משל יום ובטל אצלו העיקר, פטור מהטפילה. והנה כל זה הוא אם נאמר כדעת הטורי אבן ונודע ביהודה שקריאת הלילה¹⁵ דרבנן, וכדמשמע מדברי התוספות.

¹² ראשונים נוספים כתבו כדברי רבנו חיים כהן שבני הכפרים קראו במקומם ומשהו מהם קרא: הרב יהודה בר ברכיה (שיטת ריב"ב, א ע"א מדפי הר"ף בשם הרב משה ברבי יוסף [הכהן]); הרמב"ן (יבמות יד ע"א בשם הרב אב"ד בשם הרב רבנו משה בר"ר יוסף [הכהן]); הרב משולם מבדרש (ספר ההשלמה, ב ע"א). אך גם הם לא כתבו במפורש מה עשו בני הכפרים בנוגע לקריאה של ליל יום הכניסה.

¹³ במצות ראיה (שם, ובעמ' פט) כתב הרא"ה קוק בראשי תיבות את שם הספר: הגמ"נ, בכל הפעמים שהוא הזכיר אותו. אך עורכי הספר טוב רואי (שם) פתחו את ראשי התיבות בכל הפעמים הללו וכתבו: הגהות מיימוניות. אך זו טעות, וצריך להיות: הגהות מנהגים.

¹⁴ הרא"ה קוק דן בדברי הגהות מנהגים הללו בנוגע למי שלא קרא מגילה בלילה ורוצה לקרוא קריאה של לילה לאחר עמוד השחר ולפני הנץ החמה. בהרחבה בשיעור כד: זמן מקרא מגילה מהנץ החמה, וגר שהתגייר לפני הנץ החמה.

¹⁵ בספר מצות ראיה כתוב כאן: "שקריאת היום". בספר טוב רואי (מגילה עמ' קס) תקנו: "שקריאת הלילה", ואכן כך צריך להיות.

ההנחה היא שקריאת הלילה פחותה מקריאת היום והעיקר הוא קריאת היום, כפי שאכן כתבו הר"ן (שם) והתוספות (ד"ע א ד"ה חייב), וכפי שכתבו גם שני אחרונים: הרב אריה ליב (טורי אבן, ד"ע א): "ונ"ל דהאי קריאה דלילה אינו אלא מדרבנן ואינו עיקר חיוב של רוח הקודש"; והרב יחזקאל לנדא (שו"ת נודע ביהודה, מהדורא קמא, אורח חיים סי' מא) שכתב: "דקריאת הלילה לאו מצוות עשה דדברי הקבלה רק קריאת היום דבמגילה ימים נזכרים ונעשים כתיב ולא לילות... ומה שאמרו חייב לקרות בלילה היינו מצוה דרבנן אבל לא נרמז במגילת אסתר".

הרא"ה קוק המשיך וכתב שאם נניח שהקריאה בלילה וביום היא בדרגה שווה:

היה ראוי לתקן תשלומין גם לשל לילה, ואולי בני הכפרים קורין ביום ב' פעמים. ובאמת הרי בלאו הכי הקילו להם חכמים את הזמן, והם קורין מדין תשלומין ונפטרים. יש לומר דהכי נמי משלימין של לילה ביום וקורין ב' פעמים.

הרא"ה קוק (מצות ראה, אורח חיים סי' תרפז, א [עמ' פט]) התייחס במקום נוסף לאפשרות לקרוא ביום פעמיים מתורת תשלומין:

גהות ומנהגים דהכא לא סבירא ליה מה שכתב בספר ברכי יוסף [אורח חיים סי' תרפז, א] דאם לא קרא בלילה אין תשלומין, ואינו תחת ידי לדעת טעמו.

החיד"א (ברכי יוסף שם) כתב שרק לתפילה יש תשלומין משום שהיא רחמים, אך אין תשלומין לקריאת שמע של לילה, וכן אין תשלומין למקרא מגילה של לילה. מכל מקום, לא נזכר בדברי הראשונים שסברו שבני הכפרים שלא קראו בליל יום הכניסה יקראו פעמיים ביום מדין תשלומין.

סיכום

חכמים אפשרו לבני הכפרים לקרוא מגילה בימי הכניסה, שני או חמישי, בתאריכים י"א–י"ג באדר. המטרה הייתה לשתף גם את בני הכפרים במצוות מקרא מגילה בהנחה שהם אינם יודעים לקרוא מגילה, או שאין להם מגילה או בית כנסת להתכנס בו, וכדי להקל עליהם כשכר על סיועם לבני הערים והכרכים.

יש ראשונים שפירשו שבני הכפרים באו לעיר או לכרך ושם הם קראו או שמעו מגילה מפי בן העיר או הכרך, ויש ראשונים שפירשו שהם היו מתכנסים בבתי הכנסת בכפרים ושם הם קראו מגילה.

ימי הכניסה נבחרו מפני שאלו ימים שבית הדין מתכנס בהם בערים, או מפני שאלו ימים שקוראים בהם בתורה ושבהם הם התפללו במניין. פעולות אלו נעשות בבקרים. האם בני הכפרים קראו מגילה בליל יום הכניסה?

בעניין זה לא כתוב דבר ברור בדברי תנאים ואמוראים, ובאופן כללי מקרא מגילה בלילה לא נזכר בדברי תנאים אלא רק בדברי אמוראים. מבין הראשונים שכתבו היכן קראו ביום הכניסה ומי קרא, יש מהם שלא התייחסו כלל לקריאת מגילה בליל יום הכניסה.

לפי הראשונים שסברו שבני הכפרים היו הולכים לעיר ביום הכניסה, האפשרויות הן: הם לא קראו בלילה כי חכמים הקלו עליהם גם בעניין זה; הם קראו ביחיד; אחד מבני העיר היה בא לקרוא להם בליל הכניסה או אף בלילה שאחרי יום הכניסה. הרא"ה קוק הציע שהם באו לעיר ביום הכניסה לפני הנץ החמה וקראו את הקריאה של הלילה, או שהיה מקום לתקן שהם ישלימו ביום את הקריאה של הלילה ויקראו פעמיים. אך לפי החיד"א אין תשלומין למקרא מגילה. לפי מי שסבר שבני הכפרים קראו ביום הכניסה בכפרם, ייתכן שגם בערב ליל הכניסה, לאחר שהם שבו מעבודתם, הם התכנסו וקראו בבית הכנסת שבכפרם.